Az elfelejtett tudomány

Töprengés a kriminálpedagógia időszerűségéről

A rádióban, televízióban több riportban büntetőjogászok, ügyvédek, bírák beszélgettek a szabadságvesztés-büntetésről, a börtönök szerepéről, a szabadságvesztés időtartama alatt adódó feladatokról. Ezekben többször elhangzott a fogvatartottak nevelhetőségével kapcsolatban, hogy idealisztikus célról van szó, melynek nincs realitása, drága és felesleges próbálkozás. Hallani lehetett olyan véleményt is, hogy nincs lehetőség a bűnelkövető befolyásolására, csak az ő belátására van bízva, hogy szabadulása után ismételten bűnözni fog-e vagy sem. Ezekből a műsorokból egyvalami hiányzott: a nagyon egységes véleményekkel szemben elhangzó kétely. A börtönben dolgozók véleménye. Azoké, akik nevelőként mást, és másképpen látnak. Akik ezzel a már-már hivatalosnak tűnő büntetőjogi véleménnyel szemben tapasztalataik alapján mást állítanának.

Mi indokolja a szabadságvesztés-büntetés alatt végzett munka lecsupaszítására való törekvést? Mi az oka, hogy az elementáris ellenállással szemben is eredményt felmutató pedagógiai próbálkozások, a humánum kiűzetése olyan nagy energiával folyik? Valószínűleg a könnyebb ellenállás irányába való elmozdulást érzékelhetjük ebben.

Nehéz a laikus és bűnbakot kereső közvéleménnyel szemben a pedagógiai aprómunka nyűgeivel küszködve a PR-munkára és a szakmai érdekek érvényesítésére összpontosítani. Nehéz az egyetlen szempontból értelmezett statisztikákkal vitázva rámutatni a szerény eredmények valós okaira. Nehéz a sematizmussal, a félreértelmezett gazdasági racionalizmussal, a szakmai rövidlátással szembeszállni. S végül szinte lehetetlen egy végletekig elszegényített, létszámában és szakmai önérzetében minimálisra zsugorodott, elszigetelt, megszállottságból, vagy már csak beidegződésből munkáját végző szakmai közösséggel eredményt felmutatni. Szükséges volna a tisztánlátás érdekében, a nevelés, nevelhetőség reális lehetőségének felmérése érdekében a pedagógia képviselőit is bevonni a vitákba, a már-már hivatalosnak tűnőtől eltérő vélemények képviselőit is megszólaltatni a nyilvános eszmecserék során.

A bűnügyi tudományok között a bűnelkövetőkkel, a kriminálisan veszélyeztetettekkel foglalkozó tudomány, a kriminálpedagógia azonban Csipkerózsika-álmát alussza. Nemcsak hazánkban, de a környező európai államokban is fokozatosan kikerült az élő, alkalmazott tu-

dományok köréből. A nagy elődök, *Pestalozzi, Kármán Elemér* gondolatai azonban máig élnek és hatnak, alkalmat adva a bűnözés alakulásának megfelelő aktuális polémiákra.

A vita alapvetően a kriminológia, a büntetőjog, illetve a pedagógia elsőbbsége, valamint a fő feladatok meghatározása körül folyik. Ezek az alapkérdések indukálják a további vitapontokat: mely személyi kört érint a kriminálpedagógia, meddig terjed a hatóköre, hol van a kriminálpedagógiai beavatkozás létjogosultsága stb.

Nagyon fontos, mondhatni meghatározó, hogy a szaktekintélyektől mit idézünk, a klasszikusoknak mely gondolatait, állásfoglalásait vesszük kölcsön. Egy magát pedagógusnak tekintő számára talán megengedhető, hogy Kármán Elemértől az alábbi kijelentést idézze: *„Nem új gondolat, hogy az erkölcsi eltévelyedés és bűnözés leghathatósabb ellenszere a nevelés."*[1]

Ezzel a gondolattal talán elejét lehet venni az antiszociális személyiségfejlődés miatt a bűncselekmény elkövetésének lehetősége által veszélyeztetettek, a bűnelkövetők és a bűnöző életmódot folytatók nevelésével kapcsolatos vitának. Felfogásom szerint amikor a bűnözés megelőzéséről, a bűnözés elleni küzdelemről van szó, nem az egyes szakmák, teóriák képviselőinek egymás ellen feszüléséről, a rivalizálásról, a primátusokról kell vitatkozni, hanem inkább a lehetőségekről, a felfedezett, de meg nem valósított megoldásokról, az előttünk tornyosuló feladatok megoldásáról kellene megegyezni. Annál is inkább, mert a bűnözés kutatói azt vallják, hogy annak okai multifaktorálisak. A környezeti ártalmak okozta hibás szocializáció és a környezeti feltételek kedvezőtlen konstellációjának következménye az egyén bűnelkövetővé válása. Ha az egyéni fejlődésre ható szerteágazó feltételrendszerek bonyolult viszonyaiban kell keresnünk az okokat és a megoldás lehetőségeit, akkor olyan tudomány segítségére van szükség ebben a kontextusban, melyről szintén Kármán Elemér azt írja: *„A kriminálpedagógia két tudomány: a kriminológia és a pedagógia határán keresi az összeköttetést"*[2]. Azaz tárgya a bűnelkövetőnek, mint egyénnek a vizsgálata, a bűnnek, mint társadalmi jelenségnek az elemzése, valamint annak a – társadalmi – környezetnek a vizsgálata, mely hatáselemeivel hozzájárult a bűncselekmény létrejöttéhez. Másrészről – és ez a pedagógiai aspektus lényege – az egyénre ható tudatos befolyásolás lehetőségét, feltételeit, módszereit kutatja, mely alkalmas, hogy a bűncselekmény kialakulását megelőzze, vagy a bűnismétlést megakadályozza. Specifikumát az jelenti, hogy a személyiség tudatos és aktív befolyásolásának lehetőségét vizsgálja, melyhez szükséges az adott személyiség, a személyiség és környezete viszonyának, összhangjának ismerete, s mindazon tényezők és folyamatok ismerete, melyek az inadaptáció okaiként szóba jöhetnek.[2]

Ismételten Kármán Elemérre hivatkozva azt kell mondanunk, hogy *„A kriminálpedagógiának, mint tudománynak nincs világos, céltudatos alapvetése, nincs meg az összegyűjtött, különböző tapasztalatok rendszerezése, de nincs a kriminálpedagógia gyakorlatában sem semmiféle megállapított módszer, amelyről biztosan állíthatjuk, hogy azzal az elzüllött, erkölcsileg romlott és kriminális gyermekeket tényleg és eredménnyel erkölcsös életre lehet és kell téríteni."*[3]

Természetesen a húszas évektől számos dolog történt a kriminológiában, a büntetőjogban, a pedagógiában, pszichológiában, s mindazon tudományokban, melyek valamilyen formában kötődnek a kriminalitással, bűnözéssel, a bűnüldözéssel és megelőzéssel kapcsolatos ismeretek feltárásához, feldolgozásához, gyakorlati alkalmazásához.

A kriminálpedagógia fogalma

A megalapozott definíció azonban olyan máig vitatott kérdések tisztázását igényli, mint például azt, hogy meddig terjed a kriminálpedagógia hatóköre, melyek főbb feladatai, mely személyi körre terjed a hatása, milyen intézményrendszerben, milyen feltételekkel és módszerekkel dolgozhat. Az is kérdéses, hogy két vagy több tudomány határmezsgyéjén melyik tudomány primátusa, és milyen módon érvényesül az 1974-ben megjelent tanárképző főiskolai jegyzet által *„új tudományos diszciplinának"* nevezett területen.

Pál László szerint a kriminálpedagógia kialakulásának alapja a pedagógia és a jog reneszánszkori megújhodása, s ennek nyomán a büntetés-végrehajtás belső szükséglete: a szabadságvesztés-büntetés gyakorlata, kezelési technikái, a végrehajtás speciális eljárásai igényelték a tapasztalatok tudományos elemzését, rendszerezését, általánosítását, mely a kriminálpedagógia alapvető feladatává vált.[4] A tudomány akciórádiusza a börtön faláig terjed, azon túl csak esetleges, a börtönügy és a társadalom viszonya határozza meg. E felfogásból az következik, hogy a kriminálpedagógia a szabadságvesztésre ítélt fiatal, fiatal felnőtt, illetve felnőtt korú népességre irányul, s intézménye a büntetés-végrehajtási intézet, a börtön. Ez a megközelítés élesen eltér a Kármán-féle definíciótól, aki a züllésnek indult, és bűnös gyerekek nevelését tartotta a kriminálpedagógia fő feladatának. Kiindulópontja a pedagógia és a kriminológia kapcsolódása.

Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a felfogásbeli különbségek az eltérő elnevezésben is megjelennek. A kriminálpedagógia a már többször idézett Kármánnál, illetve *Szabó Andrásnál* vagy éppen *Szöllősi Oszkárnál* használatos. *Finkey Ferenc bűnügyi neveléstannak, Németh Lajos* és *Szentirmai Jánosné* 1956-ban megjelent tankönyvükben *bűntettesek neveléstanának* nevezik. De találkozunk a nemzetközi szakirodalomban *penitentiárius pedagógia* vagy *börtönpedagógia* elnevezéssel, mely utal a büntetéssel összekapcsolt feladatra, illetve a tevékenység színhelyére.

A kriminálpedagógia interdiszciplináris, ami azt jelenti, hogy két vagy több tudomány határán helyezkedik el, s úgy tűnik, ezen belül ellentétpárt képez a pedagógia és a büntetőjogi büntetés. Amennyiben a büntetés kizárólagos célja a megtorlás, úgy a nevelésnek nem sok lehetőség jut sajátos módszer- és eszközrendszerének érvényesítésére. Abban az esetben azonban, ha a szabadságvesztés-büntetést, mint a szabadulást követő civil életre való felkészülést, mint a társadalmi elvárásoknak való sikeresebb megfelelést, illetve ennek elősegítését tekintjük, úgy a nevelés és a büntetés nem egymásnak feszülő, egymás eredményességét romboló törekvések alapja lesz, hanem egymás kiegészítői, *„...a büntetést csupán eszköznek vesszük arra, hogy mint tettének következménye a bűnöst javítsa: nevelő eljárás tehát minden bírói ítélkezés."*[5]

Talán még szemléletesebb a pedagógia dominanciája, ha a kriminálpedagógia kármáni megközelítéséből indulunk ki. Kármán olyan komplex hatásrendszerről gondolkodik, melyben az orvos, a pedagógus, a pszichológus, a gyógypedagógus és a patronáló szervezetek képviselői együtt képezik a hatásrendszernek azt a személyi körét, mely hatásos befolyást gyakorol a fiatalkorúra. Ebben a körben kiemelt szerep jut a bíráknak, akiket Kármán kriminálpedagógusnak tekintett. A fiatalkorúak bíróságát pedig a kriminálpedagógia legfontosabb intézményének, melyet át kell alakítani pedagógiai fórummá, s megtölteni pedagógiai tartalommal.

További kérdés a kriminálpedagógia hatóköre, vagyis az a személyi kör, melyre a kriminálpedagógia vonatkozik, akikre közvetlenül hat. Az eddigiekből következik, hogy a szabadságvesztés-büntetésre ítéltek e körbe tartoznak. Kármánra hivatkozva ide tartoznak mindazok a gyermek, illetve fiatalkorúak is, akik– szavaival élve – erkölcsileg megtévedtek, züllésnek indultak, bűnt követtek el. Eszerint életkortól függetlenül a bűnt elkövetettek és a kriminálisan veszélyeztetettek tartoznak azok közé, akikre a kriminálpedagógia irányul. Ez utóbbi – veszélyeztetett – kategória meghatározása okoz további problémát.

Vannak szakemberek, akik szerint a veszélyeztetettség önmagában nem indokol kriminálpedagógiai beavatkozást, mivel ez stigmatizációt eredményez, s inkább nehezíti, mint segíti az egyén társadalmi adaptációját. Ezért azt ajánlják, hogy pontosan meg kell húzni azt a határt – például a kriminális cselekmény elkövetése –, amitől valaki bekerül a kriminálpedagógia hatókörébe. Nyilvánvaló, hogy e felfogás képviselői a kriminálpedagógus munkáját demonstratív, széles adminisztratív eszközrendszerrel működő, direkt módon operáló tevékenységnek tekintik.

Az elmúlt évtizedekben a kriminálpedagógia csak a kriminológusok és büntetőjogászok felfogásában élt, s a gyakorlatban, a zártintézeti nevelés során csak elemei voltak fellelhetők. Hazánkban a hatvanas évek végétől a büntetés-végrehajtási intézetekben alakuló nevelési szakszolgálatok szerény elméleti támogatással próbálkoztak a fogvatartottak nevelésével, átnevelésével. Tevékenységüket azonban bizalmatlanság vette körül, s a biztonsági, illetve az elítéltek munkáltatásából származó gazdasági érdekek korlátoztak minden pedagógiai próbálkozást. A *naiv pedagógiai optimizmus*[6] nem kizárólag a nevelés maximális hatékonyságába, eredményességébe vetett hitet jelentette, sokkal inkább arra a naivitásra vonatkozik, hogy egy idegen, elutasító közegben egy nevelő egyedül, elszigetelten, 80-200 főnyi elítéltet számláló csoportban, meghatározott idő alatt megvalósíthatja-e a végső célt, és ennek köszönhetően az el- ítéltek többsége úgy érkezik a szabadulás pillanatához, hogy tökéletes belső meggyőződéssel vallja a bűn elkerülését, s rendelkezik mindazon feltételekkel, melyek biztosítják a bűn ismételt elkövetésének elkerülését.

Valószínűleg a praxis más területein is hasonló kívánalmak és feltételek között folyt, folyik a munka. A fiatalkorúak nevelőintézetei a hatvanas évek végétől átkerültek a gyermekvédelem intézményrendszerébe, míg a fiatalkorúak börtöne és fogháza a büntetés-végrehajtás intézményrendszerének része maradt. E kétfajta zárt intézet az eltérő főhatósági hovatartozás ellenére is számos rokon vonást mutat. A kármáni felfogás szinte teljesen megszakadt, s csupán a gyógypedagógia örökítette át a fiatalkorúak zártintézeti nevelésének kérdéseit. A büntetés-végrehajtási intézetekben dolgozó nevelők elszigetelten, csekély elméleti támogatással, kedvezőtlen feltételek között próbáltak a szakmai kihívásoknak eleget tenni.

Ennyi bizonytalanság, a vitatott elvek és az enyhén szólva kedvezőtlen feltételek ellenére kellene megpróbálni legalább vázlatosan meghatározni a kriminálpedagógia főbb feladatait.

A megelőzés, mint pedagógiai feladat

Amennyiben elfogadjuk Kármán megközelítését, úgy a megelőzés, a prevenció mindenképp beletartozik a kriminálpedagógia feladatkörébe.

Volentics Anna azt írja, hogy az *inadaptáció reverzibilis folyamat*, s bármely szakaszában megfelelő módon beavatkozva megállítható, visszafordítható.[7] Nem mindegy azonban,

hogy mikor, melyik szakaszban fedezzük fel a kriminális veszélyeztetettséget, milyen stádiumban és milyen eszközrendszerrel tudunk beavatkozni. Ha csak egy nagyon praktikus szempont mentén vizsgáljuk a kérdést, nevezetesen a költségek oldaláról, nyilvánvaló, hogy gyermekkorban egy jól működő családvédelmi rendszer, egy hatékony nevelési tanácsadó, vagy egy figyelmes pedagógus lényegesen olcsóbb, mint néhány év múlva egy bűncselekmény vagy bűncselekmény-sorozat felderítése, a bírósági procedúra és a többéves szabadságvesztés-büntetés.

Kevésbé optimista felfogást vall *Bagdi Emőke*, aki elsősorban angol és amerikai kutatásokra hivatkozva vallja, hogy a születést követő időszak történései az egyén életében hosszú távon meghatározóak. A szenzitív időszakban bekövetkező szülői, nevelési hibák nem pótolható hiányokat eredményeznek a személyiség fejlődésében, melyek későbbi élete során sérülékenyebbé teszik az egyént.[8]

Kétségtelen, hogy a hibás személyiségfejlődés megelőzése, feltételei kialakulásának elhárítása a megelőzés feladata. A megelőzés a leggazdaságosabb és a leghatékonyabb. Kérdés, hogy akkor miért nem ide összpontosítja a felelős állam a legnagyobb szellemi és anyagi erőforrásokat. Prevenció minden olyan tevékenység, amely egy adott jelenség adott népcsoporton belüli megjelenését és megnyilvánulásának megelőzését célozza. A prevenció jelentőségét jól érzékelteti, hogy az ENSZ kiemelten foglalkozik azon társadalmilag veszélyes jelenségekkel, melyek ellen nemzetek feletti szervezettséggel szükséges fellépni az eredményesség érdekében. Ezek között szerepel a bűnözés terjedése, az olyan, társadalmilag kóros jelenségek terjedése, melyek auto- és heterodestruktív magatartásmódok felszínre kerülésével alapvető egyensúlybeli zavarokhoz és összeütközésekhez vezetnek a társadalom különböző komponensei között, az olyan veszélyes fiatalkori magatartások, amelyek magatartásbeli devianciát eredményezhetnek olyan fiatalkori életvitelek elterjedésén keresztül, amelyek törvényenkívüliséghez és erőszakhoz vagy toxikus anyagoktól való függéshez vezethetnek, de ide sorolandók a kábítószerekkel való visszaélés magatartásformái is.[9]

A bűnmegelőzés az általános prevención belül olyan sajátos terep, melyben a gyermekkortól a nevelés különböző intézményeinek tevékenységi színvonala éppúgy szerepet játszik , mint a társadalom gazdasági, szociális és kulturális jellemzői. Aktív szerepet kapnak a büntető igazságszolgáltatás intézményei, továbbá minden olyan társadalmi szerveződés, csoport, melynek tagjai szerepet vállalnak e tevékenységben. Közöttük azonban szoros együttműködési, kölcsönhatási viszonyok uralkodnak. A társadalom intézményei tevékenységük jellegének megfelelően a megelőzés elsődleges, másodlagos vagy harmadlagos tartományában jutnak domináns szerephez.

Az elsődleges prevenció az egész népességre vonatkozik, s a megelőzendő jelenség okainak megszüntetésére irányul. Tehát a legszélesebb szakmai és laikus kör közvetlen feladatot kap.

A másodlagos prevenció a népesség egyes, a megelőzendő jelenség által veszélyeztetett csoportjaira irányul. Tehát kijelöli azokat a csoportokat, melyek például a bűnözéssel összefüggésben veszélyeztetettek vagy preferáltak. Ilyen csoport például a gyermekkorúaké, akik a büntethetőségi életkor alatt vonzóak bizonyos bűncselekmény-típusok elkövetői körében, vagy a fiatalkorúak, akik egyre nagyobb arányban szerepelnek a bűnözési statisztikában, bűncselekményeik egyre súlyosabbak, brutálisabbak. Stratégiai szempontból megítélésükben mégis az játszik fontosabb szerepet, hogy ők tekinthetők a későbbi felnőttkori bűnözés utánpótlásának.

A harmadlagos prevenció elsősorban gondozást jelent olyan értelemben, hogy olyan egyénekre irányul, akiknek a visszaesését jó lenne elkerülni. Ez esetben a közvetlen feladatok azonosak a klasszikus utógondozói tevékenységgel, de mondhatnánk azt is, hogy az utógondozás megszervezése tulajdonképpen harmadlagos prevenció.

Az ENSZ prevenciós stratégiáját feldolgozó UNICRI egy tanulmányban olyan módszereket és eszközöket ajánl, melyek többek között a kriminálpedagógusi tevékenység, feladatkör alapját képezhetik. Akár a veszély felmérése, akár az elért eredmények értékelése – melyeket alaposan elemez a tanulmány –, különösen pedig a felmérés és értékelés között elvégzendő, kevésbé részletesen taglalt konkrét prevenciós feladatok jól illeszkednek a felfogásom szerint a kliensek befolyásolására, segítésére irányuló kriminálpedagógiai programba.

Vitatott, hogy *alkoholisták* vagy *drogfüggők* a prevenció oldaláról a kriminálpedagógia hatókörébe sorolhatók-e vagy sem. Az azonban nem vitatható, hogy az alkoholista és drogos, mint kategória közel áll a kriminalitáshoz, akár mint potenciális áldozat, akár mint lehetséges elkövető. Az alkohollal, droggal való élés/visszaélés megítélése koronként, társadalmanként, kultúránként nagyon eltérő. A viszonyulás, a kialakult szokások törvényekben, jogszabályokban fogalmazódnak meg. Az európai kultúra bizonyos korlátozásokkal engedi az alkoholfogyasztást (például: nem szabad alkoholfogyasztást követően gépkocsit vezetni), a drogfogyasztással szemben azonban teljes tilalmat rendel.

Hasonlóan vitatott kategória a *fogyatékosoké*. A megelőző évtizedekben számtalan vizsgálat folyt a fogyatékosság és a bűnözés összefüggéseivel kapcsolatban, elsősorban a fiatalkorú bűnelkövetők körében. Alapvetően két kérdésben mutatkozik bizonytalanság: egyrészt a fogyatékosság definiálásában és kriminogén tényezőként való értékelésében, másrészt, ami az előzőből következik, a bűnelkövetők között a fogyatékosok arányának becslésében.

„Az értelem átfogó jellegéből adódóan az emberi személyiségfejlődést határozza meg, ezért károsodása kihat a személyiség egészére, befolyásolja az alkalmazkodási készség kialakulását, az érzelmi, erkölcsi élet fejlődését, megnyilvánul az önálló életvezetés nehezítettségében, következetlenségében."[10] Az elítéltek körében végzett vizsgálatok eredményei arra intenek, hogy differenciáltabb, árnyaltabb megközelítést kell alkalmaznunk, mivel jelentős számban fordulnak elő neurotikusok, pszichopaták, kriminális személyiségzavarosok. Körükben a személyiségzavar nemcsak a bűnelkövetésben játszhatott szerepet, hanem a *„börtönbeli élet során is állandó gondot okoz és rontja társadalmi rehabilitációjuk prognózisát."*[11] A fogyatékosok szerepe a megelőzésben azért is kiemelt figyelmet, törődést igényelne, mert általában nem kezdeményezők, szervezők. Sokkal inkább alárendelt, végrehajtó, együttműködő szerepet töltenek be. Az esetek többségében a környezetük által vezérelve követnek el bűncselekményt, vagy segítő részesei a jogsértő magatartásnak.

A megelőzés időzítése sem közömbös. Az értelmi fogyatékosoknál a kriminális aktivitás – többségében – már gyermekkorban elkezdődik, serdülőkorban fokozottan jelentkezik.[12] A bűnelkövetők között arányuk jelentősnek mondható, bár az adatok becsültek és a különböző szerzők írásai szerint erősen szórtak. Egy, a Fiatalkorúak Börtöne és Fogházában végzett vizsgálat szerint a fogvatartottak 18,5 százaléka volt debilis. *Popper* szerint a bűnelkövetők 15-20 százaléka értelmi fejlődésében retardált, illetve a debilitás valamilyen szintjén fogyatékos.[13]

A korrekció esélye

Ki állítaná ma már, hogy a tolvajt, a csalót, a rablót halálra kell ítélni, esetleg kezét levágni, azaz a fogat fogért, szemet szemért elvét szükséges alkalmazni a büntetésben. Ha valaki bűncselekményt követ el, amit súlyosnak ítél meg a társadalom, akkor az elkövetőt szabadságelvonással büntetik. Börtönbe zárják, s azt remélik, ha szabadul, nem követ el újabb bűncselekményt. Mi indokolja ezt az optimista várakozást?

A fogvatartottal sok minden történik még egy viszonylag rövid szabadságvesztés-büntetés alatt is. Felderítik cselekményét, elfogják, vizsgálják, bizonyítják tettét, bíróság elé kerül, közben fogva tartják. őrizetes, előzetes, nem jogerős stb. stációkat jár be, miközben elszakítják családjától, munkájától, megfosztják mindattól, ami a szabadságot jelenti az ember számára.

Aki először találkozik így a büntető igazságszolgáltatás intézményeivel, annak számára megrázó és megalázó az élmény. Aki viszont megszokott életmódját folytatja hol a börtönben, hol a börtönön kívül, annak minden egyes elítélés, bebörtönzés egy furcsa játszma kezdetét jelenti. Ha akarjuk, ha nem, a rendszer minden eleme, minden mozzanat, minden személy hat a fogvatartottakra, az elítéltekre, a szabadulókra. Befolyásolja viszonyukat, későbbi tetteiket, viselkedésüket, megalapozza szembenállásukat vagy együttműködési készségüket. Szemléltetésül álljon itt *Németh Zsolt* gondolata a büntető igazságszolgáltatás egyik legelső mozzanatának gyakorlatáról. *„A szinte mindig részfeladatot ellátó rendőr nincsen tudatában annak, hogy egy bonyolult rendszer, a büntető igazságszolgáltatás része, mégpedig a nagyon kritikus első vonalban, ahol aktivitása vagy mulasztása meghatározó az egész rendszer racionális működésére és végeredményére nézve. És nem csupán kriminalisztikai értelemben roppant jelentőségű az első lépések szakszerűsége és lelkiismeretes végrehajtása, de sokkal tágabban és rejtettebben is. Például a rendőr , amikor a közterületen felügyelet nélkül csavargó gyermeket bekíséri, és közben durván, hatalmaskodva bánik vele, nem gondol arra, hogy ezzel eleve lehetetlenné teszi a következő fázis szakembereinek munkáját, akiknek meg kell nyerniök a gyermeket az együttműködésre. Ha a fiatalok a felnőtt világ egy ilyen meghatározó jelentőségű képviselőjét, mint a rendőrt, embertelennek és törvénysértőnek látják, valószínűleg örökre rögzül bennük az ellenséges attitűd. Különösen így van ez akkor, amikor a rendőr – kizárólag a maga szemszögéből jogosan – úgy látja, hogy erőfeszítéseit a liberális nevelési módszerek sorra negligálják, és merő pénz- és erőpocsékolás a gyermeket újra és újra bekísérni a nevelőotthonba, mert ott a nyitott kapukat fontos nevelési elvként kezelik, még akkor is, ha néhány gyermek visszaél vele, és előbb távozik az épületből, mint az őt bekísérő rendőr."*[14]

Minden személyiségre, így a bűnelkövetőre vagy az elítéltre is, a környezete befolyást gyakorol. Ez független az egyén státuszától, életkorától. Életünk során a minket érő hatások, követelmények, kihívások, elismerések és elmarasztalások következtében változunk. Ha ennek a változásnak az eredménye a megfelelő alkalmazkodás, a követelményeknek való megfelelés, ezáltal a személyes egzisztencia, az elfoglalt státusz erősödése, a társadalmi és egyéni lét harmóniája, akkor az egyént érő környezeti hatások vagy a vakszerencse (ez a ritkább) vagy a tudatos jó szervezés (mondjuk az egyszerűség kedvéért: nevelés) eredményeként úgy alakultak, hogy az adott személyiség sajátosságainak legjobban megfelelő feltételeket alakították ki egyéni lehetőségei maximális kibontakoztatásához. Ellenkező esetben a biológiai

alap és a környezeti feltételek úgy találkoztak, hogy az egyén sorsa kevésbé kedvezően alakult.

Mivel a velünk hozott, öröklött sajátosságok korlátozott mértékben vagy az esetek többségében egyáltalán nem változtathatók, ezért a környezeti feltételeket kell szakszerűen, nagy tudatossággal alakítani, ezáltal befolyásolva, fejlesztve, nevelve az egyént.

Más felfogások képviselői ezzel szemben nagy vehemenciával támadják az elítéltek, elsősorban a felnőtt korúak nevelhetőségét, mintha az elítélt kivételezett helyzetben lenne, rá nem vonatkoznának a generális törvényszerűségek. A legfontosabb indokok között az szerepel, hogy a nevelési program speciálisan képzett szakemberek viszonylag nagy számát igényli, tehát költséges. A ráfordítások nem térülnek meg, azaz a program eredménytelen. Egy költséges és eredménytelen programra pedig szót sem érdemes vesztegetni. A kérdést *Huszár László* a nemzetközi szakirodalom alapján így foglalja össze: *„Kétségtelen, hogy a börtönnel foglalkozó szakmai és társadalomtudományi viták gerincét, legalábbis a világháború utáni időszakot tekintve, az a kérdésfeltevés adja, miszerint a börtönrendszernek feladata-e az (és ha igen, milyen mértékben), hogy a büntetésre ítélt embereket – természetesen pozitív irányban - megváltoztassa. A következő kérdés – ami felmerült, persze, az volt, hogy erre alkalmas-e a börtön intézménye. Továbbá érdemes-e ezt az alapvetően megtorlásra, elrettentésre, izolációra, más megfogalmazás szerint a normalizáló hatalom által gyakorolt felügyeletre kitalált intézmény funkciói közé bevonni az egyén megjavítását, amikor – vélik sokan – ezt a feladatot más társadalmi intézmények hatékonyabban, olcsóbban és kevesebb morális dilemmával tudnák ellátni."*[15] Hasonló tartalommal, ám sokkal célratörőbben és kíméletlenebbül fogalmazza meg kritikáját a börtönnel szemben *Tulkens: „Csődöt mond a büntetés eszközeként; elrettentésként eredménytelen; a társadalom védelme szempontjából eredménytelennek bizonyult; az emberek átalakításaként kudarcot vallott; terápiaként eredménytelen; a társadalmon belüli jó útra térítés és beilleszkedés eszközeként is szűkölködik eredményekben."*[16]

A szakirodalom kissé egyoldalúan a bűnös személyiség megváltoztatását emeli ki. Ezzel szemben a gyakorlatban intenzíven törekednek a személyiség és környezete kapcsolatának alakítására. A hazai viszonyok között is rendszeres gyakorlatnak tekinthető az el-ítélt és hozzátartozóinak látogatások alkalmával létrejött találkozásainak terápiás jellegű levezetése. A kimondott cél a családtagok bevonása, „kioktatása" arra, hogy az elítéltet hogyan kezeljék, irányítsák, tolerálják, míg szabadságvesztés-büntetését tölti, s hogyan fogadják, ha szabadul. Különösen a fiatalkorú elítéltek egyes kategóriáinál fontos a szülők ilyen jellegű bevonása gyermekük nevelésébe. Gyakran elemi szülői nevelési, bánásmódbeli hibákra derül fény ilyen módon, aminek tudatosítása önmagában is hozzájárulhat a későbbi beilleszkedés sikeréhez.

A kérdés a kritika megfogalmazása után az, hogy melyek lennének a *„más társadalmi intézmények"*, azokat ki, milyen formában működtetné, milyen forrásokból stb. A nemzetközi gyakorlat azt mutatja, hogy a társadalomnak, a civil szférának a korszerű büntetés-végrehajtási rendszerekben jut szakmai, felügyeleti szerep, azonban a felelősség, a feladat és főleg a finanszírozás állami marad.

Az egyik oldalon tehát ott a kérdés, hogy a kriminálpedagógia egyik nagyon fontos terepe, a börtön alkalmas-e, szakmai megközelítéssel élve a nevelésre, fejlesztésre, a pozitív irányú befolyásolásra. Ha a válasz nemleges, akkor a továbbiakban más intézmé-

nyek ilyen jellegű lehetőségeit kell megvizsgálni. Ismét a szakterület klasszikusaira utalva a nevelőintézetek – ahol árva, csavargó, züllésnek indult stb. gyerekeket, fiatalokat helyeztek el – vagy javítóintézetek tevékenységében kell keresni a kriminálpedagógia lehetőségeit.

Amennyiben a válasz *igen*, vagy a *nem* nem teljesen egyértelmű, akkor azt kell megnézni, hogy az eddig használt eljárások alkalmatlansága, esetleg a szakszemélyzet képzettségi hiányosságai, vagy más feltételbeli tényezők okozzák-e a hatástalanságot.

Sokan az eredménytelenség okát a célok helytelen kijelölésében vélik, s a kérdést úgy fogalmazzák meg, hogy az elítélt morális struktúráját kell-e programszerűen megváltoztatni, vagy elegendő-e a képességekhez, szükségletekhez mért segítség. Kevesebben vannak azok, akik a rendszerszemlélet alapján közelítik meg a problémát, mondván: egy-egy intézmény nem „állít elő" kész, befejezett személyiséget, mely aztán élete során sziklaszilárdan követi társadalmilag legmagasabb rendű eszményeit. A szabaduló elítélt például bármilyen kiváló rehabilitációban részesült is, szabadulása pillanatában sokkal veszélyeztetettebb lehet kriminalitási szempontból, mint bárki más. Ezért a deviánsak, sérültek, veszélyeztetettek, bűnt elkövetettek számára kell olyan sokoldalú, az élet legkülönbözőbb területein felbukkanó támogató, segítő rendszer, melynek működési, szervezési formája változatos, alkalmazkodik a konfliktushoz és a klienshez. Nem merül ki a szociális – anyagi – támogatás bürokratikus adományozásában, hanem tanácsadó, kommunikáló, kapcsolatépítést segítő funkciókat is betölt.

Vannak továbbá olyan apró „zavaró" tényezők az elítéltek nevelésével, nevelhetőségével összefüggésben, melyek tudományos értékkel nem rendelkeznek. Ezek a zárt intézetekben – börtön, javító-nevelő – dolgozó pedagógusok, nevelők gyakorlati munkájuk során szerzett, felhalmozott ismeretei, tapasztalatai. Ezek az átélt, a szubjektum által színezett élmények, szavakkal ki nem fejezhető érzelmek, ráérzések, intuíciók nem foglalhatók rendszerbe, nem írhatók le, könyvből nem tanulhatók. Csak azok tudnak róla, ismerik, akik nap mint nap átélik munkájuk során gyerekekkel, kamaszokkal, narkósokkal, bűnelkövetőkkel kapcsolatban.

A hivatalnok irányítók, szervezők vagy a kívülálló kutatók számára ezek az „intim" viszonyok, amelyek egymás ismeretéből, megértéséből erednek, s félszavakból, egy pillantásból vagy mozdulatból értelmezhetők, rejtve maradnak. Aki struktúrában gondolkodik, rendszereket, szervezeteket „működtet", az minden jóhiszeműsége, szakértelme ellenére vak ezeknek a nagyon hatékony személyközi kommunikációs elemeknek a meglátásához, felfogásához.

Az optimista várakozást az a felfogás indokolja tehát, hogy a büntetés időtartama alatt olyan befolyások érhetik az elítéltet, amelyek hozzásegítik, hogy szabadulás után sikeresen beilleszkedjen, pontosabban ne kövessen el újabb bűncselekményt. A büntetés-végrehajtás eszközei között szerepel a nevelés, annak módszerei, eljárásai. A büntetés-végrehajtási és a nevelési célok azonban nem szükségszerűen esnek egybe. A büntetés-végrehajtás célja, hogy ne ismétlődjön meg a bűncselekmény, függetlenül attól, hogy a normakövetésnek mi a motívuma. Félelem a szankcióktól, belső meggyőződés, esetleg a véletlen szerencse, hogy a szabaduló olyan közegbe kerül, mely megóvja az ismételt bűnelkövetéstől.

A pedagógia egy kicsit távolabbra helyezi a célt, és soha nem mond le a személyiség fejlesztéséről, alakításáról. Ez nem valami határtalanul nagy dolog. Csupán arról van szó, hogy

mindenki fejleszthető valamilyen mértékben. Minden ember számára lehet tanítani valami újat, még a fogyatékos is képes bővíteni ismereteit. Rá lehet ébreszteni embereket, akik magukat mihasznának tartották, mert szellemi képességük elmaradt az átlagtól, hogy kézügyességük, mozgástechnikájuk vagy más irányú képességeik jobbak, s ezek kompenzálhatják fogyatékosságukat. Lehet, hogy a személyiség ilyen irányú vagy csekély mértékű tökéletesedése nem vezet el az instrumentális célhoz, ettől még bűnelkövető maradhat az illető. Ám ha csekély mértékben is, de javulnak a beilleszkedési esélyei. Ilyen példákkal a büntetés-végrehajtás bőségesen szolgált eddig is. Mindehhez azonban szükséges, hogy legyenek ott az elítéltek, az intézeti neveltek között azok a szakemberek, akiktől elvárjuk a követelményt támasztó, s ezt vállaló nevelést, a pedagógiai munkát. S ha valami csekély kedvező irányú változást eredményez a szabadságvesztés-büntetés és a közben érvényesülő befolyásolás, akkor ez a folyamat ne szakadjon meg a szabadulás pillanatában.

Eredményes utógondozás

Laikusokban, de a szakemberek egy részében is él az a tévhit, miszerint a szabadságvesztés büntetés eredménye a visszaesők számának csökkenése. Ez azt jelenti, hogy a szabaduló számára a jó megismertetése, a bűntudat kiváltása, az erkölcsi nevelés, vagy az individuum, az egyén személyiségének átformálása, esetleg a reintegrációs esélyeket növelő tényezők eredményeként szilárd belső meggyőződésű személyiség kialakítása, aki a társadalmi környezet minden elvárásának megfelel, s a szabadulókat sújtó hátrányok, s a negatív fogadtatás ellenére képes legális módon biztosítani életfeltételeit, nem követ el ismételten bűncselekményt. A tapasztalatok azonban azt bizonyítják, hogy a börtön nem képes ennek a kívánalomnak a teljesítésére. A börtönből szabaduló, a nevelőintézetből kikerülő fiatal jó esetben egy folyamat kezdetén tart, melynek eredménye „mindössze" az a felismerés, hogy a megkezdett bűnözői karrier számára hosszú távon nem kifizetődő, és megtette első lépéseit a szocializációs deficit felszámolására. Ettől azonban a szabadulás pillanatában még sérülékeny, egzisztenciálisan és szociálisan általában bizonytalan, s a megbélyegzettség, a börtönmúlt látható és láthatatlan jelei is gátolják a társadalom intézményeivel, nem büntetett tagjaival való kapcsolatában, akadályozzák a sikeres beilleszkedését. Ebben a helyzetben a család vagy a baráti kör sem képes teljes értékű segítséget nyújtani. Szélesebb körű, társadalmi bázisú és intézményesített rendszerre van szükség a szabadulást követően.

A szerény hazai példák és a nemzetközi tapasztalatok is azt mutatják, hogy olyan személyek hoznak létre sikeres utógondozói, karitatív szervezetet, akik közelről, belülről ismerik a börtönök világát, az elítéltek problémáit, valós szükségleteit (MEB, Gefahrdetenhilfe, Centri di Servizio Sociale, Monar).

Akik ezekben a szerveződésekben tevékenykednek, azok különböző formában ugyan, de nagyon hasonló attitűddel közvetlen mintát szolgáltatnak a szabadultak számára az együttélésre, a tartalmas (nem hivatali) emberi kapcsolatokra. Közös bennük minden esetben a személyesség, a közvetlen emberi kapcsolat, melyben megfér a bizalom mellett az ellenőrzés, úgy kísérik figyelemmel minden mozdulatát, hogy az az együttlét természetes velejárója. Az önfenntartásra, önellátásra való törekvés, melyben a munkamegosztás, a kooperáció, a közös tevékenység a közösségi lét alapja.

Megfogalmazhatók azok az általános érvényű elvek, amelyek biztosíthatják az utógondozói munka eredményességét, az eddigieknél nagyobb hatékonyságát:

a. Kapcsolatfelvétel az elítélttel a börtönben, a szabadságvesztés-büntetése tartama alatt.

b. Szabadulás után lakóközösségekben történő elhelyezés, ami kiküszöböli a családi/-as elhelyezés, együttélés konfliktusait.

c. Munka, munkaterápia.

d. Integrált szabadidős programok.

e. A csoportformák hatékony kihasználása.

Az igazán eredményesen működő utógondozásban részt vevő csoportok, szerveződések minden esetben mint közösségek, baráti, munkatársi kapcsolatban álló emberek jelennek meg az elítéltek előtt. Látszólag mellékes, azonban a kapcsolatokat jelentősen befolyásolhatja, ha az utógondozást végző egyesületek, társaságok, közösségek elintézményesednek. *„A börtönviseltek sokféle intézményben különböző rendelkezéseknek voltak alávetve, amelyek gyakran negatív érzéseket keltettek bennük, ezért az intézmények minden formáját elutasították."* [17]

A következő feltétel, hogy a társadalomban legyenek olyan csoportok, közösségek, amelyekbe be lehet építeni a szabaduló elítélteket, ahol a gondozottnak is megvan a lehetősége, hogy a különböző munkatársak között megtalálja azt a személyt, akivel mélyebb kapcsolatot tud kialakítani. A cél, hogy a szabadultak elsajátítsák a napi munkavégzési készséget, a problémák, konfliktusok nem agresszív módon való megoldásának formáit, a szabadidő hasznos eltöltésének módozatait. Megtapasztalják a támogató emberi kapcsolatokat, s maguk is részesei lehessenek a másik emberért végzett munkának.

Fontos része az utógondozásnak a szociális, anyagi támogatás. Ha azonban erre szűkítjük le a különböző rehabilitációs intézményekből kikerülők utógondozását, akkor az nem feltétlenül tartozik a kriminálpedagógia körébe. Ugyanakkor– mint jelenleg is – nem számíthatunk komoly eredményre. Az utógondozásban is a fő hangsúlyt a befolyásolásra, a jó irányba való terelésre, az emberi kapcsolatok építésére, az önfejlesztő szükségletek erősítésére, a konstruktív életvezetés kialakítására, a nevelésre kell helyezni.

Az utógondozás vagy harmadlagos prevenció megalapozása a szabadságvesztés-büntetés időtartama alatt kezdődik. Azok a kialakuló személyes kapcsolatok, melyek építő, segítő hatásúak lehetnek a szabaduló számára, a börtönévek alatt alakulnak ki, erősödnek meg. Ez ellenkező előjellel is igaz, mikor egykori rabtársak szabadulásuk után segítik egymást, esetleg bűncselekmények közös elkövetésével.

A szabadulás előkészítéséről, az utógondozás megalapozásáról, illetve az ezekkel kapcsolatos feladatokról a börtönben *Helmuth Gonsa* a következő elvi tételeket fogalmazza meg: „az elítéltek valamennyi kategóriájának és típusának biztosítani kell a szabadulásra való felkészülés lehetőségét, a felkészítésnek a lehető leghamarább el kell kezdődnie az elítélt börtönintézetbe történő felvételét követően, a szabadulás előkészítését a kezelési program szerves részévé kell tenni, a szabadlábra helyezés előkészítésének a börtönbüntetés teljes időszakát át kell fognia, a fogva tartás utolsó hónapjaiban különleges figyelmet kell fordítani a külvilági életformára való felkészítésre, a szabadlábra helyezésre felkészítő programokat rendszeresen és módszeresen ellenőrizni, értékelni, s ha szükséges finomítani és javítani kell.[18]

Miért a kriminálpedagógia?

A bűnözés ellen való munkálkodás során birtokába jutottunk azoknak a specifikus ismereteknek, melyek a személyiségben és a társadalmi ellentmondásokban feltárják az okokat és a megelőzés lehetőségeit. Sok olyan lelki, fiziológiai, szociális, társadalmi tényezőt ismerünk, melyek okai lehetnek a deviáns fejlődésnek, a bűnelkövetővé válásnak. Igazán hatékonyak azonban csak akkor lehetünk, ha a bűnelkövetést eredményező bonyolult oksági rendszerrel szemben egy aktív befolyásolást eredményező komplex és jobbító emberi tényezőt mozgósítunk. Lehet laboratóriumi körülmények között alakítani a gondolkodást, számunkra elfogadható, tetsző verbális megnyilvánulásokra késztetni embereket, de hosszú távon meggyőződést és magatartást alakítani csak neveléssel lehet. Az a bűnelkövető válhat tisztességes emberré, aki segítséggel, támogatással maga is átéli a tisztességes magatartást. Akkor tartós ez az élmény, ha megtapasztalja, hogy nemcsak a börtönben (javító-nevelő intézetben), és nem csupán a rabnak kell tisztességesnek lennie. S akkor lesz tartósan, meggyőződéssel követendő belső igény a tisztesség, ha mindenki megtapasztalhatja, hogy a társadalomban kifizetődőbb tisztességesnek lenni, mint bűnt elkövetni.

Módos Tamás

Felhasznált irodalom

[1]**Kármán Elemér:** *A gyermekek erkölcsi hibái és erkölcsi betegségei.* Tudományos Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1922. 5. old.

[2]**Kármán Elemér:** i.m. 6. old.

[3]**Kármán Elemér:** i.m. 6. old.

[4]**Dr. Pál László:** *Nevelés a büntetés-végrehajtásban.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 198. old.

[5]**Kármán Elemér:** i.m. 9. old.

[6]**Lőrincz József:** *A fiatalkorúak szabadságelvonással járó büntetőjogi szankcióinak végrehajtása.* Kandidátusi disszertáció. 1993. 252. old.

[7]**Volentics Anna:** *Antiszociális fejlődésirány – bűnelkövetés.* Gyermek és Ifjúságvédelem, 1991/3-4. sz.

[8]**Bagdi Emőke:** *Az emberi kapcsolatok genezise.* Bv. pszichológusok szakmai továbbképzésén elhangzott előadás. Siófok, 1986.

[9]**Francesco Bruno:** *Prenvencióról röviden.* A prevenció. UNICRI, Budapest, 1996.

[10]**Dr. Mészáros József:** *A fiatalkori bűnözés és az értelmi fogyatékosság összefüggéséről.* Gyógypedagógiai Szemle 1985. 2. sz. 129. old.

[11]**Csetneky László:** *Az értelmi fogyatékosság problémája a kriminálpedagógiában.* A MAGYE IV. Országos Szakmai Konferenciáján (Gyula, 1975. június 27.) elhangzott előadás. Tanulmányok a felnőtt fogyatékosok nevelése témaköréből II. (Szerk.: Göllesz Viktor) Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. 41. old.

[12]**Dr. Mészáros József:** i.m. 133. old.

[13]**Popper Péter:** *A kriminálpszichológia alapkérdései.* Általános rész. Főiskolai jegyzet, Budapest, 1974. 37. old.

[14]**Dr. Németh Zsolt:** *Moralizálás a rendőr „sündisznó" autonómiájának következményeiről.* Főiskolai Figyelő, 1996. 3. sz. 15. old.

[15]**Huszár László:** *A treatment/nevelés, mint büntetés-végrehajtási funkció.* A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében. Bv. Szakkönyvtár 1997/2. sz. 21. old.

[16]**H. Tulkens:** *A kezelés fogalma az Európai Börtönszabályokban.* Büntetés-végrehajtási szakkönyvtár 1990/5.

[17]**Friedel Pfeiffer:** *Gefahrdetenhilfe Scheideweg,* Kézirat, Hückeswagen, 1993.

[18]**Helmuth Gonsa:** *A börtönbüntetés megszervezése, az elítéltek kezelése és felkészítése a szabadulásra.* Büntetés-végrehajtási Tájékoztató 1993/1.